

ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.3/4:321.7

ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І КЛАНОВО-КОРПОРАТИВНА СИСТЕМА

В. В. Шамрай,

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

У статті розглядається соціальна специфіка сучасного українського суспільства. Наголошується його транзитивний характер, через що виникає теоретична проблема створення адекватного філософсько-політичного словника опису української дійсності. Спонтанні посткомуністичні трансформації суспільства призвели до утвердження в Україні кланово-корпоративної системи влади та загальної корпоратизації суспільного життя. Це тягне за собою підпорядкування всіх суспільних процесів та дій інтересам утримувачів влади і власності (причому саме позиція у владі – а не праця, ділова ініціатива, творчість тощо – стає основним режимом й основою здобуття власності).

Аналізуються особливості корпоративної соціальності, зокрема специфічний феномен подвоєної (амбівалентної) соціальності. Усе, з чим має справу людина в амбівалентній соціальності, має повсякчас переводитися з режиму видимої “даності” в режим декодованої “справжності” й навпаки. Людина, яка приймає амбівалентну соціальність, за визначенням не є громадянином. Вона не має ні приватної сфери, у якій належить собі; ні публічної сфери, у якій досягає власних цілей в інтеракції з усіма. Такий стан речей призводить до різкого зниження соціальної динаміки й унеможливорює продуктивний розвиток суспільства. Відтак на сьогодні Україна постала перед необхідністю подолання корпоратизації суспільного життя і фактичного перевстановлення суспільства на нових засадах, серед яких чільне місце належить демократичному урядуванню.

Сталий і продуктивний ефект може мати лише послідовна боротьба народу за свої права, загальним сенсом якої є демократична революція. На відміну від класичної буржуазно-демократичної революції, спрямованої на зміну соціального устрою та форми власності, сучасна демократична революція бореться проти суспільного симулякру і перетворює декларативний соціально-політичний порядок на дійсний стан речей. Вона спрямована не стільки на структуру суспільства, скільки на режим його існування. У цьому сенсі демократична революція на сьогодні є актуальною не лише для транзитивних суспільств, а й для країн розвиненої демократії.

Ключові слова: транзитивне суспільство, кланово-корпоративна система, амбівалентна соціальність, співробітництво держави і суспільства, демократична революція.

V. V. Shamrai,

Ph.D., senior researcher of the Institute of Philosophy of GS Pans National Academy of Sciences of Ukraine

DEMOCRATIC REVOLUTION AND THE CLAN-CORPORATE SYSTEM

In the article, the social specifics of modern Ukrainian society are discussed. Its transitive nature is emphasized, which is why there is a theoretical problem of creating adequate political and philosophical vocabulary that describes Ukrainian reality. Spontaneous post-communist transformations of society has led to the establishment in Ukraine of clan-corporate system of power and overall corporatization of public life. This entails the subordination of all social processes and actions of the interests of holders of power and property (notably position in power – not labor, business initiative, creativity, etc. – is the main mode and the basis for gaining property).

Specific features of corporate sociality are analyzed, including specific phenomenon of double (ambivalent) sociality. Everything that a person has to do in ambivalent sociality should always transfer from visible mode of “givens” into decoded mode of “reality” and vice versa. The person, who accepts ambivalent sociality, by definition, is not a citizen. The person does not have the private life, in which he or she is left to itself; nor the public sphere, in which he or she reaches goals in interactions with all. This situation leads to a sharp reduction in social dynamics and precludes productive development of society. So today, Ukraine is faced with the need to overcome the corporatization of public life and reinstall the actual society on new foundations, among them a prominent place belongs to democratic governance.

Sustainable and productive effect may only be achieved through consistent peoples fighting for their rights, the common sense of which is democratic revolution. Unlike the classic bourgeois-democratic revolution aimed at changing social structure and ownership, a modern democratic revolution fights against social simulacra and turns declarative social and political order into the actual state of affairs. It focuses not only on the structure of society but more on the mode of its existence. In this sense, the democratic revolution today is relevant not only for transitive societies, but also for developed democracies.

Key words: transitive society, the clan-corporate system, ambivalent sociality, cooperation of state and society, a democratic revolution.

© Шамрай В. В., 2015

В. В. Шамрай,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И КЛАНОВО-КОРПОРАТИВНАЯ СИСТЕМА

В статье рассматривается социальная специфика современного украинского общества. Отмечается его транзитивный характер, в силу чего возникает теоретическая проблема создания адекватного философско-политического словаря описания украинской действительности. Спонтанные посткоммунистические трансформации общества привели к утверждению в Украине кланово-корпоративной системы власти и общей корпоратизации общественной жизни. Это влечет за собой подчинение всех общественных процессов и действий интересам держателей власти и собственности (причем именно позиция во власти – а не труд, деловая инициатива, творчество и т.д. – становится основным режимом и основанием для собственности).

Анализируются особенности корпоративизованной социальности, в частности специфический феномен удвоенной (амбивалентной) социальности. Все, с чем имеет дело человек в амбивалентной социальности, должно постоянно переводиться из режима видимой “данности” в режим декодированной “подлинности” и наоборот. Человек, который принимает амбивалентную социальность, по определению не является гражданином. Он не имеет ни частной сферы, в которой принадлежит себе; ни публичной сферы, в которой достигает собственных целей в интеракции со всеми. Данное положение вещей приводит к резкому снижению социальной динамики и делает невозможным продуктивное развитие общества. Поэтому на сегодня Украина оказалась перед необходимостью преодоления корпоратизации общественной жизни и фактической переустановки общества на новых принципах, среди которых видное место принадлежит демократическому управлению.

Устойчивый и продуктивный эффект может иметь только последовательная борьба народа за свои права, общим смыслом которой является демократическая революция. В отличие от классической буржуазно-демократической революции, направленной на изменение социального строя и формы собственности, современная демократическая революция борется против общественного симулякра и превращает декларативный социально-политический порядок в истинное положение вещей. Она направлена не столько на структуру общества, сколько на режим его существования. В этом смысле демократическая революция сегодня актуальна не только для транзитивных обществ, но и для стран развитой демократии.

Ключевые слова: транзитивное общество, кланово-корпоративная система, амбивалентная социальность, сотрудничество государства и общества, демократическая революция.

Постановка проблеми. Нинішнє українське суспільство не підпадає під загальнозживані й усталені соціально-політичні типології. Воно являє собою специфічну суспільну констеляцію, щодо якої необхідно виробити конкретизований стосовно неї словник опису. Просте використання загальних формул тут радше перешкоджає розумінню, ніж сприяє йому. У справі вироблення адекватного тезауруса теоретичного мислення потрібно спиратися не стільки на усталені теоретичні презумпції, скільки на аналітично виділені особливості соціальної дійсності, що утворилися в Україні після краху “реального соціалізму”. Водночас правильно діагностувати наявні соціально-політичні проблеми та побачити перспективи їх розв’язання неможливо поза контекстом загальносвітових, глобальних політичних та соціокультурних процесів і перетворень.

Метою статті є прояснення тих особливих соціально-політичних умов, у яких відбувається нинішня трансформація українського суспільства. Виходячи з визначення основного спрямування цієї трансформації як демократичної революції постає завдання теоретичного осягнення специфіки сучасної демократичної революції не лише як актуальної події українського сьогодення, але й як загальної тенденції сучасного світу.

Виклад основного матеріалу. Визначальною характеристикою сучасного українського суспільства є його транзитивність. Воно повною мірою є суспільством переходу, яке ще не усталилося в певних диспозиціях свого існування. Навіть те, що в українському сьогоденні стало узвичаєним не можна вважати сталим соціальним порядком, оскільки здебільшого ці усталеності не містять потенціалу сталого продуктивного розвитку та є доволі спотвореними формами соціальності. Спонтанний розвиток посткомуністичної руйни не створив життєздатного суспільнісного організму, а породив, натомість, кланово-корпоративну систему, яка ефективно обслуговує інтереси утримувачів влади (так званій політичний клас, або “владну еліту”), але не здатна забезпечити виконання нагальних загальносуспільних завдань. Тому на сьогодні країна постала перед необхідністю подолання деструктивного ефекту корпоратизації суспільного життя, що вимагає фактично перевстановлення суспільства на нових, конструктивних засадах, які б відкривали перед ним перспективу подальшого розвитку, а не згортали її в соціально-політичний колапс.

Переінсталяція суспільства

Аналіз проблеми подолання кланово-корпоративної системи має враховувати кілька мето-

дологічних настанов. По-перше, ми виходимо з того, що й дотепер домінуючим регулятивом щодо всього поля соціально-політичної практики (суспільний лад, організація держави, система врядування, легітимація соціальних інститутів, пріоритети розвитку тощо) залишається модифікована відповідно до сучасних умов класична політико-правова модель модерну, фундаментальними формоутвореннями якої є громадянське суспільство і національна держава з усім комплексом обґрунтовуючих та легітимуючих їх засновків (права людини, суверенітет народу, представницька демократія тощо).

По-друге, на соціальне тіло і процеси в Україні справляє значний вплив посткомуністична спадщина. Історичний крах тоталітарного проекту не означає ні того, що зникли й подолані наслідки його панування, ні те, що суспільна свідомість повністю звільнилася з-під впливу тоталітарної ідеології; доречніше вести мову про живучість та інерцію дії деяких модифікованих тоталітарних ідеологем і схематик життя. Образно кажучи, крах тоталітарного проекту означав, що з руїн тоталітарного суспільства відлетів *дух*, який його рухав, що по собі залишив створену тоталітарним пануванням *плоть* життєвої та соціальної повсякденності, тобто зниклий *дух* залишив по собі *мізми* розкладу і гниття.

По-третє, будь-яка модель суспільного розвитку має значення соціального зразка, ідеального типу організації суспільства, не тотожного безпосередній дійсності тієї чи тієї країни. Вона спрацьовує як регулятив щодо реального руху, як концептуальна основа для розуміння подій і вироблення політичних програм, а не як план, усі положення якого повинні мати однозначну відповідність у суспільному житті країни. Водночас орієнтація на певну модель розвитку вимагає виходити з властивої їй логічної послідовності стадій і кола завдань, що вирішуються.

Нарешті, четверта презумпція полягає у визнанні того, що сучасний світ перебуває в активній стадії формування нового всепланетного порядку, складові якого ще не набули ні належної окресленості, ні усталеності. Відбувається інтенсивний пошук соціальної моделі, яка б відповідала реаліям процесу глобалізації.

На сьогодні Україна ще просувається до формату загальнонаціонального життя. Цілісність суспільного організму ще не встигла виникнути, як була розірвана швидким процесом корпоратизації суспільства. Публічному життю в Україні не було на що спертися, відповідні культурні й правові традиції історично не сформувалися. Аж до

кінця ХІХ ст. український народ знав лише суто приватні, соціально вкрай обмежені форми життя. Він був втягнутий у російські, австро-угорські, польські форми державності, якими ніколи не володів і ніколи не здійснював “від власної особи”. Життя українського народу лише *вписувалося* в інодержавні форми як зовнішню систему приписів. Із здобуттям незалежності виникла ситуація соціально-політичної невизначеності і разом з тим – потенційної можливості формування нових засад суспільства, зорієнтованих на автономію особистості, певних своїх прав. Однак розвиток ситуації пішов в іншому напрямі. В умовах аморфності суспільства, слабкої і неусталеної державності, пасивності й деморалізованості широких верств населення, відсутності національної впливової еліти в Україні відбувся жорсткий кланово-корпоративний розподіл влади, власності, суспільного впливу, національного багатства. Цим процесом суверенітет народу було перетворено на суцільну фікцію.

Соціальне співробітництво суспільства і держави

Оскільки відсутній народний суверенітет, зникає можливість для конституювання суспільства та врядування на основі суспільного договору. Слабкість конституційного чинника в Україні досить наочно засвідчує те, що конституція незалежної держави була прийнята лише через п'ять (!) років після здобуття незалежності. Але ще більш вагомим обставиною є не наявність чи відсутність конституції, а стан публічної сфери, де, власне, постійно відтворюється примат суспільства над державою і повсякденно стверджується конституційний лад.

Особлива вага цієї сфери для конституювання і відтворення громадянського суспільства всебічно обґрунтована фундаторами “комунікативної філософії” К.-О.Апелем та Ю.Габермасом. Фактично їх ідея публічного дискурсу як основи соціальності є продовженням на новій теоретичній основі модерної ідеї суспільного договору. Трансформація ідеї стосується передусім не суті феномену, а модусу його існування, зміни теоретичних акцентів. Для мислителів Просвітництва договір виступав передусім як акт волевиявлення самоврядних індивідів, яким вони встановлюють свою спільність. Для Ю.Габермаса на перший план виходить процес комунікації, у якому досягається згода і солідарність як фактичні конституенти спільності. Образно кажучи, як свого часу Г.Гегель замінив речі процесами, так Ю.Габермас замінює договір – договорюванням, угоду – узгодженням, суб'єкта – інтерсуб'єктивністю.

Але наскільки дискурс є не суто мовленнєвим актом – не власне комунікативною, а онтологічною в основі дією, – наочно продемонструвало посткомуністичне українське суспільство. Відсутність самоврядного індивіда як основного соціального персонажа (конституйованого власністю, невіддільними правами, етосом тощо) робить суспільство неструктурованим агломератом, а публічний дискурс – фікцією, суто риторичними вправами, не здатними ні на що вплинути. Лише сильний середній клас, який соціально і чисельно домінує в суспільстві (складаючи в сучасних розвинених демократіях понад дві третини населення), здатний утворити ту публіку, яка є основою і своєрідним гарантом публічності не як можливості *відкритого виголошення думок* (гласність), а як *зобов'язуючої владу до відповідальності* суспільної комунікації. Без соціальної ваги публіки, а відтак – реального примату суспільства над державою, публічний дискурс перетворюється на суто мовленнєву практику безсилых розмов.

Для майбутнього України ця ситуація містить реальну загрозу. Вона оприявнює вузьку соціальну базу Української держави, фактично відчуженої від суспільства. З цим коригує низький рівень солідарності й консолідованості самого суспільства, неусталеність у ньому єдиної системи соціальних та морально-правових цінностей. Наслідком цих взаємопов'язаних чинників є низька ефективність і конкурентоспроможність України як країни в сучасному світі.

Спротивом даній небезпечній тенденції, яка здатна позбавити країну майбутнього, має стати: розбудова *загальнонаціонального співробітництва держави із суспільством* (оскільки саме перша має на сьогодні у своїх руках переважні ресурси впливу); установлення режиму реального, не декларативного суспільного діалогу; проведення політики послідовного зміцнення суспільства і поступове перебирання ним на себе активної ролі у формуванні влади; роздержавлення основних сфер і ланок суспільної життєдіяльності; опанування державою переважно службової ролі. Звичайно, сподіватися на подібні трансформації можливо лише за умови глибокої зміни телосу державного врядування, перетворення Української держави на державу “для народу”, а не для урядовців.

Телос Української держави від її виникнення найбільше визначався інтересами і прагненнями спочатку радянської номенклатури, а потім владної корпорації, що склалася на основі цієї номенклатури і перебрала на себе роль розпорядника влади. І дотепер найбільшою вадою її

врядування є ігнорування суспільства як основи легітиматії влади і постійного партнера держави в усіх сферах життєдіяльності. Відомий принцип “government by consent” (“врядування через згоду”) залишається надзвичайно далеким для української політичної практики. Згоду і солідарність владна корпорація розуміє лише як покору у виконанні державних прагнень і приписів. Фактично суспільство розглядається як сукупність *підданих*, а не як *спільнота громадян*.

Посткомуністична держава в Україні формувалася цілком хаотично і спонтанно. Найменшим чином її створювали послідовні соціальні ідеї та свідомо політична воля. Ця держава не має свого автора. З одного боку, її виліплювали стихійні потреби функціонування великого соціального тіла, частково використовуючи існуючі суспільні інститути й органи влади, частково створюючи нові інститути, які заповнювали лакуни в соціально-політичній системі, що утворилися після краху радянської імперії. Посткомуністична держава нарощувала себе до структурної повноти функцій, що їх вимагала політична практика внутрішнього і зовнішнього життя суспільства.

З другого боку, реальні форми, регулятиви та практика державної діяльності склалися під безпосереднім впливом інтересів тих, хто отримав владу й заволодів владними повноваженнями. І знову-таки тут не доводиться говорити про консолідовані та ідейно усвідомлені інтереси чітко окресленої соціальної групи (хоча б так званої еліти), яка б підпорядкувала генезис та діяльність держави якійсь програмній меті. Природно, що доступ до влади був відкритий передусім для представників старої комуністичної номенклатури. Але комуністична номенклатура, яку склали не тільки власне партійні працівники, була далека від зразка єдиної соціальної групи із системою солідарних інтересів.

Більш, ніж будь-які соціальні інтереси, посткомуністичну соціальність формував особистий егоїстичний інтерес. Спільність існувала тільки в тому, що кожен хотів якнайбільшого для себе. Будь-яка солідарність, консолідація та єдність виникали лише як засіб оптимального досягнення цієї дійсної мети. Вся соціальна дійсність перетворилася на всього лише середовище для реалізації особистих та групових егоїзмів, у якому кожен намагався захопити якомога більше для себе, мало зважаючи на потреби цілого. Відбулася фактична денационалізація не тільки суспільної власності, а й усіх можливостей соціального впливу. Держава стала найзручнішим інструментом цієї денационалізації та перерозподілу ресурсів.

Загальною особливістю української ситуації стала поширена низька спроможність до конструктивної, цілеспрямованої, інноваційної дії; тим більш такої, що конституюється в публічному просторі й бере на себе відповідальність перед широким загалом. Найбільшого впливу набули інерція старих форм та стереотипів діяльності, стихійно спрацьовуючий інтерес можновладців, дії зовнішніх щодо самої держави і суспільства сил та деякі цілком спонтанні (чи інспіровані) суспільні рухи (як-от свого часу шахтарські виступи). Фактично Україна опинилася в стані держави без політики.

Про відсутність української політики можна казати в обох головних значеннях цього поняття. Її тривалий час не було як сфери публічного легального змагання за владу між організованими політичними силами (партіями), що представляють різні соціальні інтереси. Тільки останнім часом можна говорити про певні зміни, які, утім, ще не опановані належним чином поточною *практикою* політичного життя, а реалізувалися у вигляді деяких структурних передумов. Українська політика також фактично відсутня і як цілеспрямовано здійснювана *програма дій*, яка бере до уваги наявний стан речей, чітко усвідомлює свої пріоритети і можливі засоби, має темпоральну структурованість тощо.

Першим зародком політичної програми можна було б вважати хіба що опозиційний до кучмівського режиму рух початку 2000-х рр. Проте ця програма мала цілком *негативний* характер – спрямована проти наявної влади та її хиб, вона значно менше уваги приділяла *позитивній політичній пропозиції*. Уразливість протестного руху наочно демонструвала строкатість політичної коаліції, що його здійснювала. Нарешті, політичні сили України більше схильні до використання маніпулятивних стратегій, ніж до забезпечення собі сталої соціальної бази – уже доволі *демагогічно* вправні, вони ще не стали *політично відповідальними*. Тому й в останні десять років – від часів Помаранчевої революції – протиборство існує радше як боротьба різних кланів за владу, ніж реалізація якоїсь продуманої політичної програми в інтересах українського суспільства загалом.

Ефекти корпоратизації суспільного життя

Особлива складність реалізації в країні політичних програм та реальних перетворень впливає з вельми специфічного смислового розшарування соціального буття в Україні. Українське суспільство є амбівалентним за характером. У ньому співіснують як паралельні світи два соціальних поля: позірна реальність легальних справ, відносин, нормативності і прихована дійсність

інакшого за природою поля взаємодій та суспільної динаміки. Відтак першою фундаментальною характеристикою української дійсності в словнику соціального опису є *подвоєння суспільної реальності* на декларативну (позірну) соціальність, з одного боку, та приховану соціальність – з другого.

Усе, з чим має справу людина в амбівалентній соціальності, має повсякчас переводитися з режиму видимої “даності” в режим декодованої “справжності” й навпаки. Лише прочитування позірної соціальності відповідно до кодів прихованої соціальності дає змогу досягати як автентичного розуміння дійсності, так і належного ефекту дій у ній. Очевидно, що людина, яка приймає амбівалентну соціальність, за визначенням не є громадянином. Вона не має ні приватної сфери, у якій належить собі; ні публічної сфери, у якій досягає власних цілей в інтеракції з усіма.

Підстави для цього досить сильного твердження стають зрозумілими з аналізу прихованої соціальності.

Прихована соціальність підпорядкована принципу корпоративної організації. Участь у корпоративній організації стає універсальною опосередкованою ланкою будь-якого руху в суспільстві. Причому залученість у корпоративність не обмежується участю в явних, інституційованих корпораціях. Не менше значення мають латентні *корпоративні мережі*, які існують у вигляді особистих стосунків та зв'язків. Особисті зв'язки складають основу будь-якої корпорації, але в корпоративних інституціях вони вписані в систему корпоративних регламентацій та нормативностей. Натомість, система особистих зв'язків не підпорядкована єдиній для всіх учасників нормативності, а складається з індивідуалізованих ситуацій взаємозалежності, послуг і вигоди.

Звичайно, особисті зв'язки – може й доволі корисливі – існують між людьми в будь-якому суспільстві. Але вони утворюють корпоративну мережу в тому лише разі, коли підміняють собою *правовстановлені відносини* та норми. І знову-таки: випадки підміни права особистими преференціями трапляються в будь-якому суспільстві. Це явище має відому назву: корупція. Однак у цивілізованому суспільстві з міцним правопорядком корупційні преференції є доволі небезпечними, працює досить ефективна система їх викриття, а саме їх викриття тягне за собою суворе покарання. Натомість, у корпоративному суспільстві особисті преференції є законом існування, всеохоплюючою і де-факто загальноновизнаною системою, яка в значній своїй частині набуває навіть легального чи напівлегального характеру.

У корпоративізованому суспільстві кожна дія вимагає для власної успішності опосередкування через корпорацію. Це загальне правило корпоративності. Утім, з огляду на надзвичайну соціальну вагу цього чинника для нинішньої української дійсності, традиційний зміст поняття корпорації є вірогідно недостатнім для опису дискретних констеляцій нормативності. Нині прями́й сенс цього слова використовується переважно в економічному словнику, але воно має й загальносоціальний сенс, найближчий до суті того явища, про яке йдеться.

Попри усталений сенс слова, корпорація – це передусім не спільнота людей, а *система розривень та преференцій*, завдяки якій виникає розрив загального нормативного поля. Корпоративізація суспільного життя, врешті-решт, повністю знищує право, підміняючи його процесом корпоративних змагань. Отже, корпорацію утворюють не люди. Її створює акт розриву поля загальної нормативності. Множення таких розривів перетворює правове поле на тканину із суцільних дірок, але водночас кожна “діра” містить засновок власної нормативності, що робить життя в суспільстві принципово непередбачуваним та невнормованим. Людину поглинає *процес* обстоювання прав, а не мета і не власне діяльність. В амбівалентній соціальності досягнення мети нищить саму мету. Усі сили витрачаються на процедуру легалізації справи, а не на саму справу.

Право виявляється ситуативно розірваним, відкритим, відданим на поталу грі корпоративних інтересів. Воно взагалі не існує за межами локальної ситуації. Це призводить до того, що на нормативність неможливо покластися. Діяльність в її нормативно-правовому вимірі стає суцільною імпровізацією, якій відповідає фаталістичний настрій заручника обставин. Адже якщо норма не передбачувана, доводиться поклатися на долю, на випадок, оскільки із самого себе ти не можеш бути “правильним”, скільки не намагайся. Кантівський категоричний імператив тут радикально унеможливлений.

Інша стратегія дії в амбівалентній соціальності полягає в залученні корпоративних схем впливу. Цей шлях виявляється найбільш ефективним. Оскільки ж справа може ефективно вирішуватися лише в межах корпорації, тому забезпечення її успішності потребує утворення корпоративного зв'язку між дівцем та інстанцією позірної нормативності. Цей прихований факт “установлення зв'язку” – тобто фактично утворення корпорації – складає основу легалізації справи й підвищує її шанси успішності.

Водночас унаслідок амбівалентності суспільної реальності виникає й інша стратегія справ, яка полягає в уникненні позірної соціальності (не-легалізація себе), завдяки чому дівець убезпечує себе від зустрічі з прихованою соціальністю та її корпоративними вимогами. Цю стратегію покладено в основу виникнення “тіньової економіки” й взагалі “тіньового життя”, яке не можна ототожнювати з прихованою соціальністю. Їх поля перетинаються лише частково і здебільшого подієво, а не сутнісно. “Тіньові” форми життя – це відповідь української людини на приховану соціальність.

Чому тіньове життя має досить сильний ефект як протидія корпоративності? Найуразливіше місце кожної окремої корпорації є її нездоланна частковість, неможливість вибудувати себе до універсалізму хоча б у певному вимірі. Корпорація завжди локальна, і так само локальні її впливи, що відкриває можливість їх уникати.

Суспільство, уражене корпоративізмом, українською важко перебудувати. Для зовнішньої дії-трансформації воно майже нездоланне. Але, одночасно, в ньому – усередині – цілком можливо і навіть відносно легко досягнути свободи від конкретної, цієї ось, корпоративної залежності. Можливість цього надає як “відхід у тінь”, так і – головне – ставка на іншу корпорацію, до якої можна не тільки долучитися, а й самому її ініціювати. Щоправда, для суспільства загалом це має фатальні наслідки. Адже замість того, щоб створювати продуктивні підприємства в усіх царинах життя, енергія людської ініціативи та винахідливість йде в пісок створення корпоративних мереж, які, зрештою, є способом облаштування людських стосунків, а не способом творення матеріальних засад людського існування. Значення не спроможне замінити річ. Символічний капітал є ніщо без матеріального тіла цивілізації.

Феномен демократичної революції

Питання про подальшу соціальну еволюцію України не може існувати як питання про абстрактний вибір тієї чи іншої суспільної моделі. Воно невіддільне від питання про оптимальний шлях подолання придушеного, дистрофічного стану суспільства і неконтрольованого, самодостатнього положення держави (власне, кланово-корпоративної системи, що поглинула державу) в сучасній Україні.

Природним та історично найбільш продуктивним для нашої країни є європейський вибір, який існував як широко визнана і безпроблемна (така, що не створює конфлікту) перспектива аж до середини 2013 р. Лише ірраціональний, брутальний і шалений спротив Кремля цій перспективі надав

їй ваги консолідуючої українське суспільство наріжної цінності. З точки зору політичної прагматики дії путінівського уряду є безглуздими (як у плані практичних наслідків української евроугоди для Росії, так і з огляду на російське прагнення до “єдиного соціально-економічного простору від Лісабона до Владивостока”). Насамперед європейський вибір для України означає внутрішнє перетворення української соціальності відповідно до системи усталених європейських цінностей, які є домінуючими в соціальній, політичній та культурній практиці Європи протягом багатьох століть.

З огляду також на кількасотлітній досвід авторитарного панування, придушення особистих свобод і чинників громадянського самоврядування в Україні, стає зрозумілим ключове значення для її соціального прогресу засвоєння базових принципів модерного соціального проекту. Якщо для європейського досвіду його складові давно стали самоочевидністю і перейшли у передумову, на якій формулюються нові проблеми, то для України модерний політичний проект містить чимало актуальних і не вирішених завдань.

Звичайно, їх конструктивне вирішення можливе лише в контексті сьогодення, з урахуванням реалій поточної ситуації у світі. Однак для нинішнього аморфного українського суспільства і корпоративної держави модерний політичний проект виступає не минулим, що втратило актуальність, а ще далеко не досягнутим майбутнім. Його принципи містять щодо ситуації сучасної України великий потенціал росту, без конструктивного використання якого майбутнє України як європейської держави уявляється вельми сумнівним.

Разом з тим процес соціальних перетворень, перед необхідністю яких стоїть сучасна Україна, є не повторюванням історичних “азів”, а містить відчутний інноваційний потенціал, значущий для соціально-політичних процесів сьогодення далеко за межами країни. Щоб теоретичний обшир подальших тверджень був сприйнятий адекватно, необхідно зробити додаткове зауваження щодо поняття посттоталітарного стану, розширивши теоретичні межі його узвичаєного вжитку. Це поняття належить не тільки до тих конкретних країн, які пережили безпосереднє панування тоталітарних утопій. У цьому контексті йдеться *про світ після тоталітаризму*.

Тоталітаризм у ХХ ст. визначав життя не лише тих країн, у яких він панував. Його всесвітньо-історичне зазіхання, запекле протистояння “ліберальному світу”, формування геополітичної ситуації на всій планеті протягом десятиріч (“двополюсний світ”) та вплив на динаміку соціально-

політичного й економічного розвитку всіх країн визначило стан і спосіб існування всього людства. Тому крах світової системи соціалізму змінив соціальний устрій не лише країн колишнього соцтабору. Цей крах змінив обличчя всього світу, створив принципово іншу ситуацію самовизначення світової спільноти. Отже, поняття посттоталітарного світу є амбівалентним. Воно має два сенси: перший – прямий, буквальний сенс його позначає суспільство, яке пережило панування тоталітарного режиму; друге, більш загальне значення позначає весь світ (людство, яке пережило добу тоталітаризму й пройшло крізь горнило тоталітарного соціального експерименту – спроби створити “чудовий новий світ”, за відомим виразом О.Гакслі).

Таким чином, ми живемо не лише в країні після комунізму. Ми живемо у світі, який пережив крах висунутого модерною цивілізацією всесвітньо-історичного проекту, який називають тоталітарною утопією. Ця зміна перспективи узвичаєного (вузького) погляду на тоталітарний лад робить феномен тоталітаризму універсально значущим для розуміння не лише перипетій недавнього історичного минулого, а й для розуміння ситуації (й природи) сучасного світу. Отже, український досвід соціальних перетворень, вектор яких спрямовано на підпорядкування суспільного життя системі демократичних цінностей, набуває всезагального значення. Якщо в Україні *встановлюється* режим демократичного існування, то для жодної країни світу не втратило актуальності завдання *перевстановлення* демократії.

Подолання кланово-корпоративної системи потребує цілеспрямованої соціальної боротьби громадянської спільноти за свої права і свою роль суверена влади. Фактично йдеться про наповнення реальним змістом декларованих конституцією й законодавством норм, визнаних у сучасному цивілізованому суспільстві цінностей. Усталені соціальні диспозиції і систему відносин неможливо змінити єдиним актом – будь-то акт законодавчий чи акт народного протесту. Сталий і продуктивний ефект може мати лише послідовна боротьба народу за свої права, загальним сенсом якої є *демократична революція*.

Попри узвичаєні уявлення, ця революція не акт, а тривалий процес перетворень суспільної системи, невпинне і копіткє підпорядкування свавільності фінансово-політичної олігархії та держави як інструменту її панування волі народу та загальнонаціональним інтересам. Таким чином, успішна розбудова громадянського суспільства після комунізму потребує особливої системної соціально-перетворювальної дії у вигляді

демократичної революції. Демократична революція охоплює комплекс перетворень у всіх сферах і ланках суспільного життя; її головною метою є *набуття дієвості основних прав людини* – базових, громадянських, політичних, соціокультурних. За умов посталої кланово-корпоративної системи демократична революція має завдання знищення цієї системи і встановлення в суспільстві режиму примату й дієвості невіддільних конституційних прав.

Від класичних буржуазно-демократичних революцій сучасні демократичні революції відрізняються як характером своїх завдань, так і засобами. Головна відмінність: буржуазні революції класичної модерної доби мали завданням знищити станове суспільство і досягти соціальної рівності, тоді як сучасні демократичні революції розгортаються в умовах юридично громадянського суспільства, у якому, однак, реально не забезпечені людські права і ефективне народовладдя. Буржуазно-демократична революція бореться за зміну соціального устрою і форми власності, сучасна демократична революція бореться проти суспільного *симулякру* і перетворює декларативний соціально-політичний порядок на дійсний стан речей. Вона спрямована не стільки на *структуру* суспільства, скільки на *режим його існування*. Разом з тим буржуазно-демократичні й сучасні демократичні революції поділяють спільну систему цінностей, прагнучи підпорядкувати їм життя суспільства.

Демократична революція актуальна сьогодні не тільки для посткомуністичних суспільств, а й для класичних західних демократій. Це зумовлено тенденцією до переродження буржуазно-демократичних суспільств під впливом монополізації й гомогенізації всіх сфер соціального життя – від ринкової економіки й агональної політики до царини дозвілля, сім'ї та особистих життєвих сценаріїв. Цю тенденцію можна назвати *тоталізацією* громадянських суспільств. Результатом її дії є реальне унеможливлення вільного й ефективного самовизначення людини, громадянина і власника в усіх сферах суспільного буття. Тоталізація, безумовно, не тотожна встановленню тоталітарного ладу і не є здійсненням тоталітарної утопії, але вона відбиває природну інволюцію громадянських суспільств, над якими завжди тяжіє небезпека ерозії та деградації народовладдя й соціальної системи, засновком яких є примат невіддільних людських прав.

Феномен сучасного масового суспільства містить постійну небезпеку для автентичного існування громадянської спільноти. Ця небез-

пека має не ситуативний, а системний характер, оскільки масовість як провідна соціальна ознака суспільств природним чином породжується і відтворюється всім комплексом умов сучасного життя. Більш того, процес глобалізації незрівнянно збільшує масштаб цієї “масовості” і в деяких випадках надає їй всепланетного характеру.

Разом з тим “масовість” суспільства тісно пов'язана з історичним успіхом модерного громадянського суспільства і є наслідком реалізації засадничого принципу соціальної рівності. С.Московічі, простежуючи їх внутрішній зв'язок, доходить висновку про закономірність появи “деспотичної демократії”, в основі якої лежать два чинники: по-перше, властива масам орієнтація на еліту (“вождя”), керівництву якої маса передовіряє себе (щоб, зрештою, зректися своєї суверенності); по-друге, маніпулятивні стратегії врядування, які використовуються тією ж “елітою” завдяки її контролю над політичними інститутами та фактичною узурпацією останніх [11, с. 69–77]. Це стає можливим саме в умовах масового суспільства, коли, за виразом М.Моса, “єдиний рух стає душею всього соціального тіла. Індивідів більше немає. Вони стають деталями однієї машини, чи – краще сказати – шпичками одного колеса” [12, с. 51]. Відтак виникає ситуація *нового відчуження* влади, самочинності й свободи від громадян та їх спільноти, за наявності, підкреслимо, повного збереження й навіть показово суворого дотримання *процедури* демократичного врядування.

Виникає ситуація, за якою демократія стає фактично симулякром; чим більш вона позірно переконлива й процедурно бездоганна, тим гостріше постає питання саме про *режим* реалізації людиною й громадянином своїх невіддільних прав, які ніхто аніскільки не відкидає і не заперечує, яких вся система політичного й соціально-економічного життя позірно дотримується (що знищує ґрунт для будь-яких *юридичних* закидів системі). Проте саме за рахунок використання прав політичними машинами й політичними технологіями людина стає безсилим заручником відчуженої імперсональної соціальності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Звідси випливає висновок: демократична революція актуальна сьогодні не лише для посткомуністичних суспільств, у яких вона покликана денонсувати кланово-корпоративну систему та забезпечити дієвість основних прав. Демократична революція також актуальна й для розвинених традиційних демократій як протидія тенденції до їх тоталізації і переродження, щодо якої ще наприкінці 50-х рр. застерігав

Р.Міс. Він, зокрема, констатував: “У розвинених країнах знаряддя влади і насильства стають тотальними з проникненням в усі сфери життя суспільства і бюрократичними за формою” [10, с. 9]. У країнах Близького Сходу та інших регіонах світу демократичні революції продовжують виконувати завдання подолання жорстких авторитарних форм врядування (що не означає відсутності складного питання щодо можливості трансформації традиційно авторитарної для цих країн політичної практики на дієві форми народовладдя). Не у вигляді сталого і безпроблемного рішення, а у вигляді потужного соціального процесу, який підважує наявну соціальність. Феномен демократичної революції набуває універсального значення для сучасних суспільств. Ця універсальність має не суто історичну, а й цілком теоретичну якість, оскільки відбиває в собі не

особливу історичну колізію буття сучасних демократій, а всезагальну закономірність еволюції сучасного громадянського суспільства як такого. Попри відчутні відмінності конкретних завдань, які мають вирішити демократичні революції в країнах розвинутої демократії, у посткомуністичних державах і так званому “третьому світі” (який на сьогодні отримує більш певне геополітичне визначення “Південь”), усюди вони мають спільний знаменник, що полягає у пошуку та ствердженні нині ефективних форм народовладдя. Ця все більш масштабна (хоч і вельми строката) активність громадянських спільнот не має бути проігнорована сучасним філософсько-політичним дискурсом, а навпаки – повинна стати одним із чільних засновків перспектив розвитку сучасної державності й ефективного управління суспільством.

Список використаних джерел

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно. – М. : Серебряные нити, 2001. – 416 с.
2. Апель К.-О. Трансформация философии / К.-О. Апель. – М., 2001. – 338 с.
3. Арндт Г. Джерела тоталітаризму / Г. Арндт. – К. : Дух і літера, 2001. – 254 с.
4. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.
5. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр. – К. : Основи, 2004. – 230 с.
6. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Ю. Габермас. – Львів : Літопис, 2000. – 318 с.
7. Глобальне відродження демократії / за ред. Л. Даймонда, М. Ф. Платтнера. – Львів : Ахіл, 2004. – 464 с.
8. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М. : РОССПЭН, 2002. – 284 с.
9. Миллс Р. Властвующая элита / Р. Миллс. – М. : Прогресс, 1969. – 589 с.
10. Миллс Р. Социологическое воображение / Р. Миллс. – М. : NOTA BENE, 2001. – 264 с.
11. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
12. Мосс М. Общества. Обмен. Личность / М. Мосс. – М. : Изд. фирма “Вост. лит.”, 1996. – 359 с.
13. Розанвалон П. Демократична легітимність / П. Розанвалон. – К. : КМ Академія, 2009. – 287 с.
14. Held D. Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance. – Stanford: Stanford University Press, 1996. – 336 p.

References

1. Adorno T. Isledovanye avtorytamoj lychnosti [Study avtorytamoj personality]. – М. : Serebrianye nyty, 2001. – 416 p.
2. Apel' K.-O. Transformatsiya fylslofyy [Transformation of philosophy]. – М., 2001. – 338 p.
3. Arendt H. Dzherela totalitaryzmu [Sources totalitarianism]. – К. : Dukh i litera, 2001. – 254 p.
4. Bajme K. Politychni teorii suchasnosti [The political theory of modernity]. – К. : Stylos, 2008. – 396 p.
5. Bodriiar Zh. Symuliakry i symuliatsiia [Simulacra and Simulation]. – К. : Osnovy, 2004. – 230 p.
6. Habermas Yu. Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti [Structural transformations in openness]. – L'viv : Litopys, 2000. – 318 p.
7. Hlobal'ne vidrozhennia demokratii [Global renaissance of democracy] / Za red. L. Dajmonda, M.F. Plattnera. – L'viv : Akhil, 2004. – 464 p.
8. Darendorf R. Sovremennyj sotsyal'nyj konflikt. Ocherk polytyky svobody. – М. : ROSSPEN, 2002. – 284 [Modern sotsyalnyy conflict. Essay policy freedom].
9. Mylls R. Vlastvuischaia elyta [Structural transformations in openness]. – М. : Prohress, 1969. – 589 p.
10. Mylls R. Sotsyolohycheskoe voobrazhenye [Sociological imagination]. – М. : NOTA BENE, 2001. – 264 p.
11. Moskovychy S. Vek tolp. Istorycheskyj traktat po psykhologyy mass [Century crowd. Historically treatise on mass psychology]. – М. : Tsentr psykhologyy u psykhoterapyu, 1998. – 480 p.
12. Moss M. Obschestva. Obmen. Lychnost' [Society. Exchange. Personality]. – М. : Yzd. fyрма “Vost. lyt.”, 1996. – 359 p.
13. Rozanvalon P. Demokratychna lehytymnist' [Democratic legitimacy]. – К. : КМ Akademiia, 2009. – 287 p.
14. Held D. Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance. – Stanford : Stanford University Press, 1996. – 336 p.